

13. Киридон А.М. Українська православна церква (1930-1936 рр.) / А.М. Киридон // Український історичний журнал. — 2005. — № 3. — С. 143-159.
14. Діяння Всеукраїнського Православного Церковного Собору в м. Києві 14-30 жовтня н. с. 1921 р. — Новий Ульм : Укр. православне братство імені митрополита Василя Липківського, 1965. — 60 с.
15. Мартирологія українських Церков: у 4 тт. / Українське видавництво "Смолоסקип" ім. В. Симоненка. — Торонто; Балтимор : Смолоסקип, 1987. —
16. Т. І. Українська Православна Церква. Док., матер., християнський самвидав України / [Упоряд. і ред. О. Зінкевич, О. Воронин]. — 1987. — 1207 с.
17. Перший Всеукраїнський православний церковний Собор УАПЦ. 14-30 жовтня 1921 року. Док. і матер. / [ред. кол.: Сохань П.С. (голова) та ін. ; упоряд. Михайличенко Г.М. та ін.]. — Київ; Львів : Ін-т укр. археографії та джерелознавства, 1999. — 560 с.
18. Статут Всеукраїнського об'єднання релігійних громад Української Автокефальної Православної Церкви, яка скорочено зветься УАПЦ / Всеукраїнська Православна Церковна Рада. — К. : Київ-Друк, [1927]. — 16 с.
19. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України). — Ф. 3984. — Оп. 3. — Спр. 378.
20. Наказ Церковним Соборам Української Автокефальної Православної Церкви // Церковні Вісті. — 1927. — Ч. 2-3. — С. 26-38.
21. Наказ Церковним Радам Української Автокефальної Православної Церкви // Церковні Вісті. — 1927. — Ч. 2-3. — С. 39-52.
22. Другий Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ. 17-30 жовтня 1927 року. Док. і матер. / [ред. кол.: Смолій В.А. (співголова), Сохань П.С. (співголова) та ін. ; упоряд. Білокінь С.І. та ін.]. — К. : Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України; Ін-т історії України НАН України, 2007. — 699 с.
23. ЦДАВО України. — Ф. 3984. — Оп. 4. — Спр. 177.
24. Державний архів Житомирської області (далі ДАЖО). — Ф. Р—363. — Оп. 1. — Спр. 1267.
25. ЦДАВО України. — Ф. 5. — Оп. 2. — Спр. 2182.
26. ЦДАВО України. — Ф. 5. — Оп. 2. — Спр. 200.
27. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви / Іван Власовський. — Нью-Йорк; Бавнд-Брук : Українська Православна Церква в США, 1961. — Т. IV. — Ч. I. — 384 с.
28. ЦДАВО України. — Ф. 3984. — Оп. 3. — Спр. 630.
29. Державний архів Полтавської області. — Ф. Р—2126. — Оп. 1. — Спр. 521.
30. ДАЖО. — Ф. Р—363. — Оп. 1. — Спр. 1277.
31. Державний архів Харківської області. — Ф. Р—845. — Оп. 2. — Спр. 823.

Игнатуша А.Н. Организация местной власти Украинской автокефальной православной церкви (20-е гг. XX в.)

Автор проанализировал уездный, волосной, окружной и районный уровни организации Украинской автокефальной православной церкви (УАПЦ) в 20-х гг. XX в. Изменения в организации УАПЦ рассмотрены в контексте общественных изменений и практики церковного строительства.

Ключевые слова: УАПЦ, каноны, объединение, собор, традиция, демократизм, централизм, эволюция.

Ignatusha O. M. Arrangement of the local authority of Ukrainian Autocephalous Orthodox Church (the 20th years of XX century)

The author analyzed the district and the regional levels of the structure of the Ukrainian Autocephaly Orthodox Church (UAOC) in the 20th years of XX century. The changes of the UAOC system were examined in the context of the church building and the social changes.

Key words: UAOC, canons, gathering, cathedral, tradition, democracy, centralism, evolution.

УДК 94:291.68(477.7)“1920/30”

Є. О. Голощапова

**РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТІЯН-БАПТИСТІВ
ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ У 1930-ТІ РР.**

Стаття присвячена дослідженню проблеми репресивної політики радянської влади проти баптистів у 1930-ті рр. в південноукраїнському регіоні. На основі широкого кола джерел автор визначає типові звинувачення проти віруючих, доводить сфабрикованість карних справ, окреслює причини репресій, аналізує їх вплив на подальшу діяльність громад євангельських християн-баптистів.

Ключові слова: баптисти, репресії, радянська влада, Південна Україна

Штучне обмеження розвитку баптистських громад за допомогою адміністративного та правового тиску наростало протягом 1920 рр., набуваючи характеру репресивної політики. Логіка розвитку більшовицької держави не залишала можливості для існування альтернативного, зокрема, релігійного світогляду. Найбільш жорстоким ударом по конфесії у цілому, і кожній місцевій громаді зокрема, стали репресії проти віруючих.

У сучасній історіографії питання репресій проти євангельських християн-баптистів і до сьогодні не знайшло висвітлення в окремих наукових дослідженнях. Зазначена проблематика побіжно розглядається в контексті досліджень радянських репресій на Україні в роботах вітчизняних науковців Ю. Шаповала [1], В. Ченцова [2], М. Шитюка [3], В. Нікольського [4] та ін. Аналізують характер та механізм репресій у контексті розвитку протестантських конфесій на Україні в 1920-1930 ті рр. П. Кравченко та Р. Сітарчук [5].

Окремі відомості про долі служителів, церков та віруючих знаходимо у працях конфесійних істориків [6; 7; 8].

Аналіз історіографії питання дозволяє стверджувати про недостатню розробленість питання репресій євангельських християн-баптистів у 1930-х роках, в регіональному вимірі.

Метою запропонованої статті є аналіз механізму та наслідків репресій радянської влади проти євангельських християн-баптистів у 1930-х роках на теренах південноукраїнського регіону.

Зазначимо, що репресії проти віруючих були частиною великого терору держави, застосованого проти власного народу.

В одній зі своїх робіт С. Білокінь зазначає, що «формування нового типу людей в СРСР і ліквідація решти були для більшовиків взаємопов'язаним надзавданням. Винищуючи частину населення, влада вже одержувала дещо інший новий тип людини. Терор став одним з дійових засобів її формування, і строката мішанина етнічних і соціальних груп, зрештою, цілих суспільств, що перебували на величезній території СРСР, поступово й невпинно переформовувалась у щось якісно нове» [9, с.45].

Досліджуючи питання адміністративного тиску на протестантські конфесії, Р. Сітарчук робить висновок, держава послідовно перейшла до застосування силових засобів щодо протестантів у першій половині 1930-х рр. Дослідник зазначає, що при Раді Спілки вояцьких безвірників був спеціально створений антисектантський відділ, представники якого неодноразово пропонували каральним органам проводити репресії проти протестантів [10, с.163].

Як зауважив В. Алексєєв, спроби репресивних дій проти віруючих та служителів культів були й раніше, але особливого погравлення вони набули в період хлібозаготівельної кризи 1928 р., коли в багатьох виданнях оприлюднювалися матеріали про саботаж заготівлі хліба куркулями в союзі з священнослужителями [11, с.90].

Релігійні організації все частіше оголошувалися «провідниками буржуазних настроїв», «агентами куркульсько-непманської агентури». Тож впливало, що «всякий свідомий трудівник повинен боротися з релігійною контрреволюцією» [11, с.95].

Не випадково подібна риторика зазвучала наприкінці 1920-х – початку 1930-х рр., у час остаточної відмови від нової економічної політики та курсу на побудову колгоспної системи. Адже, як зазначалось у попередньому розділі, більшість серед баптистів південної України становили середняки, які не мали великого бажання вступати до колгоспів. Відповідно у ситуації конфронтації селянства та влади, їх належність до громад євангельських християн-баптистів як осередків альтернативного світогляду ставала небезпечною. Наприклад, віруючі, як православні так і баптисти, вважали гріхом працювати у неділю, відповідно коли один з членів громади євангельських християн-баптистів с. Новоселівка Чубарівського району на Запоріжжі, С. Черкун нагадав про цей гріх бригаді, що працювала понаднормово, люди просто кинули роботу і розійшлись по домівках [12, арк.18].

За висновком В. Нікольського, початок масових репресій можна датувати 1927-1928 рр., пік – 1937-1938 рр.

На думку С. Савінського, упродовж 1927-1928 рр. можна говорити ще про поодинокі випадки арештів [6, с.186]. Вважаємо, що першими репресій зазнали ті представники євангельських християн-баптистів, які у своїх проповідях критикували владу та державний устрій. Хоча подібних прикладів зовсім небагато, з огляду на лояльність віруючих до влади. На початку 1927 р. у с. Завадовці Березівського району Одеської області затримали молодого баптиста Н. Городецького. Він провів кілька зібрань молоді, проповідуючи про духовний занепад сучасної моралі, за що і був заарештований міліцією. Звільнившись з-під арешту, він знову організував збори, зачепивши у своїй доповіді політичні питання, доводячи, наприклад, що «мізерний відсоток більшовиків намагається схилити на свій бік маси», та що атеїзація суспільства є міфом, бо «віруючих 92% населення, а невіруючих тільки 2%». Правоохоронні органи не могли залишити подібні заяви поза увагою і на Городецького була заведена друга карна справа, яка була передана уповноваженому ДПУ [13, арк.47].

Систематичний наступ на конфесію розпочався з репресій проти лідерів євангельсько-баптистського руху, що мали на меті руйнування загальноукраїнської структури. Як вже зазначалось, під тиском влади у 1930 р. ліквідувався центр Всеукраїнського об'єднання баптистів. Не останню роль у цьому зіграли арешти секретаря об'єднання О. Букрєєва у 1928 р. та скарбника Ф. Косолапова у 1929 р. Обидва піддавалися катуванням, що серйозно підірвало їхнє здоров'я [7, с.165].

У 1933 р. був заарештований і засуджений на 3 роки ув'язнення А. Костюков – колишній голова Всеукраїнського союзу баптистів та пресвітер київської церкви. Його відправили до Маріїнських таборів у Сибіру.

1934 р. вперше репресували П. Дацка, що працював заступником голови Всеукраїнського союзу баптистів та перебував на посаді члена правління Всесоюзного союзу баптистів [6, с.165]. Вдруге П. Дацка заарештували у 1938 р. як «учасника нелегальної антирадянської організації сектантів «Союз возродження России», що інспірувалась німецькою розвідкою. Організація готувала контрреволюційні кадри для боротьби з радянською владою». У 1939 р. на закритому засіданні судом вищої колегії Верховного Суду СРСР його визнали винним, засудивши до розстрілу [14, арк.].

Одночасно під репресії мали потрапити активні діячі та лідери місцевих громад. Тільки таким міг бути розвиток подій після проголошення спеціальним рішенням Й. Сталіна у 1932 р. «безбожної п'ятирічки». Згідно з цим рішенням, до 1937 р. у СРСР мали бути ліквідовані всі конфесії і різні зовнішні прояви релігійності [15, с.23]. Але мета не була і не могла бути досягнута. Результати перепису 1937 р.

продемонстрували, що в СРСР не вдалося рішуче обмежити вплив релігії. Близько 57% населення у віці старше 16 років позиціонували себе прихильниками однієї з діючих конфесій. Не меншу тривогу викликало і те, що 40% молоді назвали себе віруючими [16, с.343].

Відповідно, наступним кроком влади стала поява оперативного наказу НКВС СРСР № 00447 від 30 липня 1937 р., де виділялися групи населення, на які безпосередньо було зорієнтовано каральні дії: 1) репресовані у минулому колишні куркулі, 2) колишні церковники й сектанти [4, с.22].

Як зазначає В. Пащенко, сталінсько-більшовицька ідеологія відмовляла існуванню у соціалістичному суспільстві будь-яких проявів релігійності. Було порушено тисячі кримінальних справ стосовно людей, причетних до релігійного життя [15, с.24].

Для швидкого судочинства у період найбільш масових репресій (1937-1938 рр.) були створені такі позасудові органи, як «трійки», «двійки». Особливі наради розглядали справи колишніх та вигаданих троцькістів, інших контрреволюціонерів, судили членів сімей «зрадників Батьківщини», соціально-небезпечних елементів і т.п. На одного підсудного відводилось 10-20 хвилин, і нікого не цікавило: зізнається в суді звинувачений чи ні, підтвердить свої попередні показання або від них відмовиться. Суд був заручником попереднього слідства. Зізнання, які здобували слідчі органи, отримувались в результаті жорстокого фізичного і морального терору [3, с.93].

У другій половині 1930-х рр. розгорнулась компанія з «викриття та ліквідації церковно-сектантського підпілля. Справи щодо церковників та сектантів направлялись, як правило, на розгляд особливої наради НКВС СРСР. Таким чином, на 1939 р. склалась певна практика фабрикації справ на «сектантів, служителів культу всіх віросповідань» [17, с.229].

Репресивна політика проти віруючих та служителів культу носила уніфікований характер, тобто торкалась представників всіх конфесій південноукраїнського регіону.

У своїй монографії М. Шитюк наводить численні приклади справ про «викриття контрреволюційних організацій релігійників» різних конфесій на території південноукраїнського регіону.

Наприклад, «у 1933 р. органами ДПУ була «викрита» контрреволюційна – повстанська організація духовенства, куди входили священики тихонівського напрямку, а також «куркульські елементи». Всіх їх звинуватили у ворожій діяльності до радянської влади. Усіх тогочасна система засудила від 3 до 10 років ВТТ.

З 1927 по 1933 рр. у Миколаєві і Одесі діяла підпільна контрреволюційно-диверсійна церковна організація. Миколаївське відділення очолював пастор римо-католицького костюлу Зисько, одеське – Шуберт. Учасники організації віруючих займались збором шпигунських даних на оборонних заводах Миколаєва і проводили шпигунську діяльність на користь Німеччини. В 1934 р. організацію ліквідували, засудивши її учасників до тривалих строків заслання» [3, с.237].

Яскравим прикладом фабрикації викриття контрреволюційної організації стала справа проти Бердянської громади євангельських християн-баптистів на Запоріжжі [див. 18].

Паралельно з розкриттям «контрреволюційних груп» працівники НКВС продовжували заарештовувати очільників та активних діячів громад євангельських християн-баптистів. Природно, що першими під криваву розправу підпадали саме лідери. Завданням чекістів було нейтралізувати тих, хто об'єднував, надихав, організовував і вів за собою віруючих. Тих, хто потенційно міг протистояти владі та створити моральну і політичну опозицію, не тільки серед своїх єдиновірців, але й в суспільстві в цілому. Цей процес вважаємо типовим для всіх областей радянської України.

Як зазначає В. Домашовець, «...у 1930-х рр. проповідників, місіонерів, пасторів і велику кількість церковного активу арештували, засудили та вислали на каторги. Від половини 1930-х до 1944 р. заарештовано і засуджено приблизно 25000 проповідників і 22000 з них загинуло безслідно» [8, с.55].

Вважаємо, що керівники міських громад євангельських християн-баптистів раніше зазнавали репресій, ніж сільські. Така точка зору пов'язана, передусім, з розумінням пріоритету арешту проповідників та пресвітерів, зареєстрованих, функціонуючих «поряд» громад. Крім того, слід мати на увазі і співвідношення міських та сільських громад. Так, на Миколаївщині на 1929 р. діяла лише 1 міська громада, що складалась зі 103 віруючих, при цьому по округу функціонувало 7 громад, що нараховували 923 члени [19, арк.69]. Подібна ситуація була характерною для всього південноукраїнського регіону.

Типовими звинуваченнями, що висувались репресованим баптистам, були: антирадянська пропаганда, контрреволюційна агітація та пропаганда, контрреволюційна повстанська агітація та пропаганда, агітація спрямована на зрив заходів, що проводять партія та уряд, висловлювання терористичних намірів [14; 20-29; 9].

Антирадянська пропаганда, на думку слідчих, велась заарештованими передусім проти колгоспів. Наведемо кілька прикладів.

Так, у справі проти Г. Бубенця зазначалось, що звинувачений закликав «покинути колгоспи, які є породженням антихриста, та займатись індивідуальним господарством, бо скоро прийде загибель колгоспам та радянській владі» [20, арк.18]. За версією слідства. Я. Власов висловлювався про недовговічність колгоспів та «закріпачення колгоспників» [22, арк.1]. У свою чергу, О. Дробний «на баптистських молитовних зібраннях висловлював невдоволення колективізацією та закликав односельців не вступати у колгоспи» [24, арк.6], а Я. Жолудь, перебуваючи на посаді проповідника баптистської громади с. Петропавлівки Пологівського району, у 1929 р. проводив «агітацію проти колгоспного устрою» [29, арк.33].

Більш розпливчастим було звинувачення у проведенні антирадянської агітації, спрямованої на зрив заходів, що проводять партія та уряд. Подібні закиди без розкриття їх змісту зустрічаємо у справах проти

І. Крота [26, арк.21] чи В. Криворучка [27, арк.6]. Крім цього, звинувачення у проведенні антирадянської агітації було, так би мовити, додатковим до інших. Наприклад, у справі М. Ковальова, окрім вищезазначеного, його звинувачували також у контрреволюційній роботі та висловлюванні терористичних намірів, які він нібито робив, перебуваючи на посаді керівника групи баптистів с. Шелюги Якимівського району [28, арк.23].

У справі проти відомого одеського проповідника П. Щукіна обвинувачення сформульовано таким чином: «після закриття общини Щукін проводив нелегальні зборища в своїй квартирі, вів проповідь антирадянського характеру». З подібного формулювання незрозуміло, у чому саме полягала провина проповідника: у проведенні нелегальних зібрань чи у «антирадянській агітації»? Але достатньо поглянути на вирок, то стає очевидним, що владу лякали не молитовні зібрання як такі, а потенційна опозиційність носіїв альтернативного світогляду. За рішенням трійки УНКВС у Одеській області від 8 грудня 1937 р. П. Щукін був розстріляний [3, с.240].

У другій половині 1930-х рр. баптисти, як правило, не наважувались проводити особисту евангелізацію, але очевидно, що переконання були сильнішими за страх перед арештами. Тому зустрічаємо звинувачення з формулюванням «контрреволюційна агітація з метою залучення робітників до віри баптистів». За цим звинуваченням колишній член громади баптистів м. Скадовськ Херсонської області П. Охтіонов отримав 8 років виправно-трудова таборів.

Для підтвердження висунутих звинувачень слідству потрібні були свідчення очевидців та беззаперечні докази. Характерною особливістю справ репресованих була відсутність доказової бази. Звинувачення ґрунтувались на голослівних побудовах, які при переглядах справ у 1940, 1958 р. не підтверджувались тими, хто їх надавав [20-23].

Ця особливість прямо вказує на сфабрикованість звинувачень.

При перегляді у 1958 р. справи репресованого баптиста П. Горяги слідчі органи дійшли висновку, що у 1937 р. співробітник дорожньо-транспортного відділу НКВС ст. Пологи, Цвітянський практикував підробку та фальсифікацію слідчих матеріалів. В результаті підробки справи П. Горягу було засуджено до вищої міри покарання за контрреволюційну пропаганду та терористичні наміри [21, арк.54-56].

Отже, сфальсифіковані звинувачення призводили до цілком реальних покарань. Баптистів розстрілювали, висилали на Північ, засуджували на тривалі терміни, як правило від 5 до 15 років виправно-трудова таборів, з яких мало хто повертався живим.

Одним із найбільш цинічних аспектів подібних справ є фальшування дат смерті страчених. Як зазначає С. Білокінь, «у п'ятдесятих роках влада ще боялась повідомляти родичам розстріляних у 1937-1938 рр. справжню дату і причину смерті. Часова відстань була ще не велика – якихось двадцять років. Величезна кількість близьких родичів зазнала б шоку. Якби народ одержав документальне підтвердження того, що масові розстріли припадають на зовсім короткий проміжок часу, могла б виникнути думка про певну кампанію, операцію» [6, с.54].

Наказом №108сс, виданим головою КДБ І. Серовим від 24 серпня 1955 р., встановлювався порядок розгляду заяв громадян про долю осіб, засуджених до вищої міри покарання. Згідно з наказом органи КДБ мали усно повідомляти близьким родичам, що засуджені отримали десять років виправно-трудова таборів та померли в місцях ув'язнення. Причинами смерті виступали різноманітні медичні діагнози [30].

Страх влади перед можливими наслідками розкриття сталінських злочинів був ще настільки сильним, що офіційні органи не наважувались давати письмове підтвердження навіть фальшивої причини смерті засуджених. Не наважувались взяти на себе відповідальність за злочин та його приховування.

Так, на запит дружини З. Бондаренка. в червні 1959 р. до УКДБ у Запорізькій області з проханням повідомити про місцезнаходження її чоловіка, оперуповноважений обліково-архівного відділу рекомендував оформити реєстрацію смерті засудженого 16 червнем 1944 р., вказавши причину – панкреатит [14, арк.239]. Для доньки М. Педанова. готувалось повідомлення про смерть батька в серпні 1943 р. від склерозу серця [14, арк.247]. Для сина Ф. Вержиковського смерть батька датувалась 28 квітня 1943 р., причина – інфаркт [14, арк.254]. Родичі страченого П. Горяги мали отримати свідоцтво про його смерть у 1945 р. від діабету [21, арк.65].

Відповіді однозначно на питання, з якою метою репресували баптистів, не можна. Як вже зазначалось, репресії проти віруючих були частиною великого терору влади проти народу. Будучи невід'ємною часткою українського народу, баптисти потерпали від амбітних соціальних проєктів радянської влади: колективізації, індустріалізації, розкуркулення та голодоморів. Як громадяни, очільники баптистських громад піддавались правовим утискам – позбавлення виборчого права, можливості вступати у профспілки чи отримувати матеріальну допомогу. Але найбільше баптисти потерпали саме як віруючі. Вони позбавлялись права на вільну проповідь віровчення, виховання дітей у релігійному дусі, їх організація була зруйнована і нарешті вони були піддані репресіям. Вважаємо, що саме цим мотивом керувалась влада. Спроба зробити з баптистів «класових ворогів» не витримує критики, адже біографії репресованих доводять, що вони належали до селян, робітників, службовців, і ніяк не могли бути «соціально чужими». Єдина відмінність полягала у їхній вірі.

Постає питання, чому ж влада не зупинилась на результатах правового тиску на громади? Адже ми з'ясували у попередніх розділах, що діяльність баптистів як на всеукраїнському рівні, так і на місцевому була фактично заблокована. Наприкінці 1920-х рр. було налагоджено пропагандистську антирелігійну роботу, яка мала сприяти поступовому відходу населення від баптистів.

Вважаємо, що відповідь на це питання дає чітке розуміння специфіки часу.

Як зазначає Я. Грицак, з кінця 1920-х років, після розгрому «ухилів» і «опозицій» та остаточного укріплення Сталіна при владі, окреслилася різка зміна у внутрішній політиці партії, яка по суті означала повернення до методів «воєнного комунізму» та масового революційного терору. Уособленням нового курсу стало прийняття у травні 1929 р. першого п'ятирічного плану, виконання якого мало б повністю трансформувати радянське суспільство. Контролювати суспільство, долати його опір та направляти ресурси великої країни на здійснення амбітних задумів можна було лише за допомогою терору. Для цього потрібен був образ внутрішнього ворога – сильного, хитрого, всюдисущого [31, с.175].

Слід зауважити, що під репресивні заходи потрапляли як правило лідери та активні діячі громад, очевидно багато залежало від особистості та впливу громади. У джерелах зустрічаємо докази того, що і в 1930-х рр. на місцевому рівні громади і групи вільно збирались для проведення служб, хрещень і т. д. Наприклад, очевидець тих подій Н. Біла, член Мар'ївської баптистської громади, засвідчує, що гоніння та утисків як в 1920-х, так і в 1930-х рр. не було [32]. Вважаємо, що однією з причин цього могла бути малочисельність громади – близько 30 осіб.

Підрахувати кількість репресованих баптистів, наразі не виявляється можливим. Адже для подібного підрахунку потрібно фактично підняти кожну справу репресованого у 1930-х рр. баптиста.

В одній зі своїх статей О. Бажан зазначає, що, за даними баптистів, лише в 20-30-х рр. у в'язниці і в табори було відправлено більше 25 тис. єдиновірців [33, с.221].

Отже, знову повторюється цифра – 25000 репресованих. Нагадаємо, що це дані, які подають самі баптисти, тож якщо врахувати, що голова Всеукраїнського об'єднання А. Костюков у 1926 р. заявляв про майже мільйонне братство [34, арк.39], то відповідно відсоток репресованих складе 2,5%.

На південноукраїнський регіон припадала приблизно третина від усієї кількості віруючих. Отже, якщо припустити рівномірну інтенсивність репресій по Україні, то загальна кількість репресованих баптистів складе – 8250 осіб.

Після арешту пресвітера або проповідника громада знімалась з реєстрації і фактично припиняла легальну діяльність. Так, після арештів пресвітерів перестала існувати баптистська громада с. Гришине Токмацького району Запорізької області [29, арк.33, 38].

Рядові віруючі після арештів своїх лідерів боялись обирати нових пресвітерів та проповідників. Виконуючий обов'язки голови баптистської громади с. Арєпівка Новоукраїнського району Зінов'євського округу, Г. Частокол у пояснювальній записці до районного адміністративного відділу зазначав, що відмовляється виконувати свої обов'язки, оскільки члени правління вислані, а громада відмовляється обирати нових. Наприкінці Г. Частокол робить висновок, що «наша громада ніколи вже існувати не буде» [35, арк.4-5].

На 1937 р. офіційно не працювала жодна баптистська церква Одеси. Були заарештовані відомі одеські проповідники Щукін, Моргунов та інші [3, с.240; 36, с.495].

З метою психологічного тиску на віруючих арешти проповідників проводились привселюдно, на молитовних зборах. Про такий випадок зібрав свідчення запорізький дослідник С. Сизоненко. У травні 1939 р. під час ранкового недільного служіння у «Південній» церкві м. Запоріжжя, кілька людей у штатському увійшли до молитовного будинку та серед проповіді наказали проповіднику М. Стрельцу йти з ними. За спробу їм перешкодити, ще заарештували іншого члена громади – І. Пустового. У ту ж добу були заарештовані віруючі Б. Тесленко, Н. Дробний, Д. Зозуля, Шекула, Красавин, Чуприна, Таран, Гальченко, Гилевич та ін.

Проте, арешти проповідників і пресвітерів не означали повного нищення громад. Для збереження віри баптисти використали історичний досвід виживання в умовах гоніння з боку царської влади, тобто, за висловом С. Савінського, «піти у катакомби». Це означало змиритися з відсутністю постійного місця для зборів, збиратися по домівках віруючих, постійно змінюючи адреси зібрань [6, с.139]. Отже, віруючі були змушені збиратися на молитовні збори по домівках єдиновірців нелегально та обмежувати свою діяльність виключно спільними молитвами.

Так вчинили віруючі Південної церкви Запоріжжя після 1939 р. [37, с.12]. Проводили нелегальні збори по квартирах, після арешту у 1938 р. пресвітера та члена Запорізького обласного об'єднання А. Драного, віруючі Жеребецької громади [21, арк.13]. Продовжували збиратись нелегально невеликими групами у 1937 р. баптисти Одещини [37, с.495].

Налякані та позбавлені духовної підтримки віруючі частково відходили від громад. Наслідком стало зменшення чисельності баптистських осередків. Як зазначає дослідник історії баптизму Сизоненко, у Бердянському районі на 1940 р. нараховувалось лише близько 45 баптистів. Центральна Бердянська громада тільки у 1968 р. досягла кількості у 189 членів – рівня 1920-х рр. [38].

Очевидно, той факт, що євангельські християни-баптисти не чинили опору свавіллям влади, має принаймні два пояснення. По-перше, така позиція обумовлена віровченням, крізь призму якого гоніння на свою церкву євангельські християни-баптисти сприймали як випробовування власної віри.

По-друге, не варто було чекати підтримки і з боку суспільства. Українство 1930-х рр., поступово скоював страх породжений масовими кампаніями викриття «ворогів народу», розпочатими «шахтинською справою» (1928 р.), справою «Спілки визволення України» (1930 р.), чистками серед представників української культурної еліти і найстрашнішим «упокоєнням» українського села – голодомором 1932-1933 рр.

Руйнація баптистських громад через дискредитацію на нашу думку, було пов'язано принаймні з двома важливими факторами. По-перше, мова йде про глибинність християнських ідей, що були вкорінені у свідомості українського населення, а, по-друге, зумовлювалося особливістю вітчизняних баптистів, які,

будучи релігійною меншістю, однією з центральних тез свого віровчення вважали здатність страждати за віру та зберігати її, попри утиски більшості та держави.

Таким чином, основний удар репресивної політики радянської влади щодо євангельських християн-баптистів був спрямований, передусім, на місцеві громади. Зруйнувати центральні структури було відносно легко, адже баптисти не мали складної ієрархії чи потужних матеріальних ресурсів. Набагато складніше було знищити місцеві громади, які, завдяки особливостям організаційної будови, могли продовжувати функціонувати нелегально у разі їх офіційного розпуску.

Проаналізувавши механізм та наслідки репресій радянської влади проти євангельських християн-баптистів на Півдні України у 1930-х рр., можна резюмувати, що сталінська модернізація суспільства призвела до масових репресій серед інакомислячих, до яких належали і баптисти. Репресивна політика безпосередньо проти віруючих, що розгорнулася у південноукраїнському регіоні, не мала принципових відмінностей в окремих районах. Її наслідками стали арешти, розстріли, заслання сотень віруючих, руйнація громад. Проте здолати особисту віру, зруйнувати історично вкорінений християнський світогляд радянській владі не вдалось.

Джерела та література

1. Шаповал Ю. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії / Ю. Шаповал. — К. : Генеза, 2001. — 557 с.
2. Ченцов В. Політичні репресії в радянській Україні в 20-ті роки / В. Ченцов. — К. : НАН України; Інститут історії України, 1999. — 482 с.
3. Шитюк М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20–50-ті роки ХХ століття / М. Шитюк. — К. : Тетра, 2000. — 534 с.
4. Нікольський В. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х-1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження / В. Нікольський — Донецьк : Донецький національний ун-т, 2003. — 624 с.
5. Кравченко П. Протестантські об'єднання в Україні у контексті соціальної політики більшовиків: 20–30-і роки ХХ ст. / П. Кравченко, Р. Сітарчук. — Полтава, 2005. — 211 с.
6. Савинский С. История евангельских христиан-баптистов Украины, России, Белоруссии (1917—1967) / С. Савинский. — СПб. : «Библия для всех», 2001. — Ч. II. — 448 с.
7. Решетников Ю. Обзор истории Евангельско-баптистского братства на Украине / Ю. Решетников, С. Санников — Одесса : Богомыслие, 2000. — 246 с.
8. Домашовець В. Український євангельсько-баптистський рух в його 150-літній ювілей 1852-2002 / В. Домашовець. — Морріс-Плейс., Луцьк, 2002. — 95 с.
9. Білокінь С. Система обліків, анкетування й паспортизації населення як інформаційна основа державної політики масового терору / С. Білокінь // «Злочин без кари». Матеріали Всеукраїнської конференції сумної пам'яті великого терору 3–4 липня 1997 р. — К. : Стило, 1998. — С. 51-56.
10. Сітарчук Р. Діяльність протестантських конфесій у Радянській Україні в контексті її державної політики (20–30-х рр. ХХ ст.): дис... канд. істор. наук 09.00.11 / Сітарчук Роман Анатолійович. — Полтава, 2001. — 222 арк.
11. Алексеев В. Иллюзии и догмы / В. Алексеев. — М. : Политиздат, 1991. — 400 с.
12. ДАЗО. — Ф.5747. — Оп.3. — Спр.3605. — 26 арк.
13. ДАОО. — Ф.3865. — Оп.1. — Спр.41. — 117 арк.
14. ДАЗО. — Ф.5747. — Оп.3. — Спр.1293. — 135 арк.
15. Пашенко В. Політика більшовицької партії з релігійного питання і її наслідки (20-30-ті роки) / В. Пашенко // Держава і церква на Полтавщині за радянської доби. — Полтава : б.в., 2002.
16. Бабенко Л. Репресії служителів церкви під час «великого терору» (на матеріалах Полтавської області) / Л. Бабенко // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. — Вип.34. — К., 2007. — С.340-355.
17. Ченцов В. Штрихи до портрета одного в'язня / В. Ченцов // З архівів ВУЧК—ГПУ—НКВД—КГБ. — 1997. — №1/2. — С. 227—240.
18. Голощапова Є. О. «Контрреволюційна» діяльність баптистів у 1930-х рр.: міфи і реальність (на прикладі громади м. Бердянськ) / Є. О. Голощапова // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. — Запоріжжя : Просвіта, 2009. — Вип. XXV. — С. 92–98.
19. ЦДАВО України. — Ф.5. — Оп.3. — Спр.1647. — 107 арк.
20. ДАЗО. — Ф.5747. — Оп.3. — Спр.1880. — 55 арк.
21. ДАЗО. — Ф.5747. — Оп.3. — Спр.1881. — 65 арк.
22. ДАЗО. — Ф.5747. — Оп.3. — Спр.5115. — 208 арк.
23. ДАЗО. — Ф.5747. — Оп.3. — Спр.1852. — 106 арк.
24. ДАЗО. — Ф.5747. — Оп.3. — Спр.1849. — 62 арк.
25. ДАЗО. — Ф.5747. — Оп.3. — Спр.1681. — 77 арк.
26. ДАЗО. — Ф.5747. — Оп.3. — Спр.3429. — 36 арк.
27. ДАЗО. — Ф.5747. — Оп.3. — Спр.1833. — 58 арк.
28. ДАЗО. — Ф.5747. — Оп.3. — Спр.4682. — 23 арк.
29. ДАЗО. — Ф.5747. — Оп.3. — Спр.5191. — 38 арк.
30. <http://www.memorial.krsk.ru/>
31. Грицак Я. Нарис історії України: Формування модерної української нації ХІХ–ХХ століття / Я. Грицак. — К. : Генеза, 1996. — 356 с.
32. История Евангельского движения в Евразии. Материалы и документы. Электронная христианская библиотека. Диск 3.0 [Електронний ресурс]. — 1 електрон. опт. диск (CD-ROM).
33. Бажан О. розділяючи на «чистих» і «нечистих»: заходи владних структур України по обмеженню впливу окремих релігійних конфесій і течій та реакція на них з боку кліру і віруючих / О. Бажан // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1995. — №1/2. — С. 218-235.
34. ДАЗО. — Ф.Р.-316. — Оп.3. — Спр.20. — 114 арк.

35. ДАКО. — Ф.308. — Оп.1 — Спр.559. // История Евангельского движения в Евразии. Материалы и документы. Электронная христианская библиотека. Диск 1.0 [Электронный ресурс]. — 1 электрон. опт. диск (CD-ROM).
36. История евангельских христиан-баптистов в СССР. — М. : ВСЕХБ, 1989. — 624 с.
37. Сизоненко С. История Церкви «Южной» г. Запорожье. Доклад / С. Сизоненко // Особистий архів автора.
38. Сизоненко С. Краткая история 1-й церкви ЕХБ Бердянска / С. Сизоненко [Электронный ресурс] http://ecbua.info/index.php?option=com_content&task=view&lang=ru&id=496

Голощачова Е. А. Репрессии против евангельских христиан-баптистов Южной Украины в 1930-е гг. Статья посвящена исследованию проблемы репрессивной политики советской власти против баптистов в 1930-е гг. в южноукраинском регионе. На основе широкого круга источников автор определяет типичные обвинения против верующих, доказывает сфабрикованность уголовных дел, очерчивает причины репрессий, анализирует их влияние на дальнейшую деятельность общин евангельских христиан-баптистов.

Ключевые слова: баптисты, репрессии, советская власть, Южная Украина

Goloshchapova Ye. O. Repressions against evangelic Baptist Christians in the South of Ukraine in 1930-ies The article is devoted to investigation of the problem of repressive politics of Soviet state against the Baptists in the 1930-ies in Southern Ukrainian region. Based upon the wide scope of sources, the author defines the typical accusations against the faithful, proves the framed-up character of the charges, describes the reasons of repressions and analyses their influence upon the further activity on the activity of Evangelic Baptist Christians communities.

Key words: Baptists, reprisals, Soviet power, Southern Ukraine

УДК 94(477)“1920-1930”:323.39

М. О. Фролов

ОРГАНИ ДЕРЖБЕЗПЕКИ У ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ 20–30-Х РР. ХХ СТ.

Стаття присвячена дослідженню ролі і місця органів держаної безпеки в захопленні більшовиками влади на Україні, радянській політичній системі, проведенні масових репресій. Автор зазначає, що система політичного контролю, представлена органами держбезпеки, була невід'ємною частиною радянської диктатури, її представники посідали провідне місце в державній та партійній еліті.

Ключові слова: органи держбезпеки, політична система, диктатура, репресії

Більшовицьке керівництво не приховувало, що воно прагне до диктатури. Про це неодноразово говорив Ленін. Про це ж свідчать статті та виступи Троцького, Зинов'єва, Камен'єва, Бухаріна, Сталіна. А головне, що починаючи з жовтня 1917 року більшовицька верхівка все робила для того, щоб ця диктатура була встановлена. Уже в грудні 1917 року згідно з декретом ленінського Раднаркому виникає Надзвичайна Комісія на чолі з Ф.Е. Дзержинським – орган більшовицької держбезпеки та „червоного” терору проти власного народу. У січні 1918 року більшовики силою перешкоджають роботі Установчих зборів, які повинні були визначити подальшу політичну та державну долю колишньої Російської імперії. Навесні 1918 року руйнується урядова коаліція більшовиків та лівих есерів. Лідера лівих есерів М. Спірідонову та її соратників більшовики кидають на багато років до в'язниці. Одночасно відбуваються репресії та переслідування представників партії кадетів, меншовиків, есерів та усіх можливих політичних опонентів більшовицької влади. Дуже швидко ворожу позицію до цієї влади декларують частина селянства та інтелігенція. Незабаром у країні палає громадянська війна. Спроба швидкої реалізації комуністичної доктрини веде до консолідації озброєної опозиції більшовикам. У цих умовах Ленін та члени ЦК РКП(б) дуже швидко відмовляються від лозунгу диктатури пролетаріату та реалізують лозунг диктатури партії. Жорстка централізація керівництва більшовицької партії формує обмежене коло партійних олігархів на чолі з Леніном а Троцьким, яке фактично здійснює політичне керівництво в РСФРР, а потім в СРСР. Політична еліта радянської Росії з перших днів свого панування намагалась встановити надзвичайний контроль над усіма верствами суспільства [1, с.91-100].

Політична система, створена більшовиками не могла існувати без примусу та терору. Ленін вважав, що започаткування та створення інституцій, за допомогою яких ліквідувався опір будь-яких опозиційних сил більшовицькій владі, здійснювався контроль та нагляд за суспільством є справою першочерговою. Формування та вдосконалення діяльності інституцій примусу та терору, напрацювання законодавчої бази, зміцнення правоохоронних органів та судової системи у тому напрямку, який був необхідний більшовицькій верхівці, продовжувався впродовж 1917-1938 рр. безперервно. Насилля влади над суспільством було головною ознакою політичної системи в СРСР [2, с.3-18].

Ми зупиняємось на історії відтворення органів держбезпеки в УСРР у 1920–1922 рр. та методах їх використання політичною елітою для опанування країною для того, щоб виділити пріоритетність створення більшовицькою елітою важелів своєї влади в Україні. Сама ж історія відтворення органів держбезпеки в УСРР у 20-ті рр. вже досліджувалась вітчизняними дослідниками. Серед сучасних робіт з цієї тематики вважаємо необхідним виділити роботу В.В. Ченцова «Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті рр.» (Тернопіль, 2000) [3, с.73-229].